

Б. О. Алтынбасов¹ , А. К. Абдрахманова^{2*} , А. Ш. Муталыпова² ¹Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы²Қазақстан - Американдық Еркін университеті,
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы,*e-mail: abdrahmanova_75ardak@mail.ru

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ - ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Зерттеу жұмысы Өскемен қаласының білім беру кеңістігінде инклюзивті білім беру құқығын іске асырудың өзекті мәселелерін халықаралық салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан зерделеуге арналған. Жұмыстың негізгі мақсаты Норвегия, Германия және Англия елдерінің озық заңнамалық тәжірибелерін талдай отырып, отандық инклюзия моделін жетілдірудің құқықтық тетіктерін ұсыну. Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық талдау, нормативтік актілерді интерпретациялау және жүйелілік тәсілдері қолданылды. Талдау нәтижесінде Норвегияның «бейімделген оқыту», Германияның «ресурсқа негізделген трансформация» және Англияның «құқықтық есептілік пен SEND кодексі» модельдерінің тиімділігі дәлелденді. Авторлар тарапынан Өскемен қаласындағы мектептерде кездесетін басты кедергілер қаржыландырудың ашық еместігі, мамандардың құқықтық мәртебесінің төмендігі және жеке оқу жоспарларының заңдық күшінің әлсіздігі анықталды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы ретінде Англияның «ЕНС жоспары» мен Германияның «мобильді қолдау» тәжірибесін Өскемен қаласының контекстіне бейімдеу жолдары негізделген. Жұмыс қорытындысында Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация (ПМПК) қорытындыларын міндетті мемлекеттік келісімшарт мәртебесіне көтеру және инклюзивті білім беруді жан басына шаққандағы ваучерлік қаржыландыру жүйесіне өткізу туралы нақты ұсыныстар берілген. Зерттеу нәтижелері инклюзивті білім беру саласындағы ұлттық заңнаманы жетілдіруге және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білім алу құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін жетілдіруге бағытталған.

Негізгі сөздер: инклюзивті білім беру, салыстырмалы-құқықтық талдау, мүмкіндігі шектеулі азаматтар, халықаралық инклюзивті білім беру, білім беру құқығы, ерекше білім беру қажеттіліктері.

Кіріспе

Қазіргі заманғы құқықтық мемлекеттің басты индикаторларының бірі — ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың сапалы оқуға деген тең құқығын қамтамасыз ету. Инклюзивті білім беру бұл жай ғана әлеуметтік жоба емес, бұл халықаралық конвенциялармен бекітілген іргелі адам құқығы. Қазақстанда, соның ішінде өндірістік және мәдени орталығы болып табылатын Өскемен қаласында инклюзивті білім беруді құқықтық қамтамасыз ету мәселелері ерекше өзектілікке ие, сонымен қатар іске асыруда бірқатар құқықтық кедергілер сақталуда.

Зерттеудің өзектілігі халықаралық аренада инклюзияның озық үлгілерін қалыптастырған Норвегия, Германия және Англия елдерінің тәжірибесін Өскемен қаласының контекстінде салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан талдау қажеттілігінен туындайды. Норвегияның «бейімделген оқыту» гуманизмі, Германияның ресурстық жүйелілігі және Англияның қатаң құқықтық есептілік моделі біздің өңірдегі білім беру реформалары үшін маңызды бағдар болып табылады.

Зерттеу барысында Өскемен қаласындағы мектептердің инклюзивті әлеуеті зерделеніп, еуропалық стандарттар негізінде заңнамалық ұсыныстар әзірленеді. Негізгі мәселе ретінде «арнайы білім беру» жүйесінен «толық инклюзияға» өтудің құқықтық механизмдері, кадрлардың мәртебесі және қаржыландырудың ашықтығы қарастырылады. Салыстырмалы талдау нәтижелері ерекше балалардың білім алу құқығын тек декларация деңгейінде емес, нақты мектеп тәжірибесінде іске асыруға мүмкіндік береді. Осылайша, еуропалық тәжірибені

трансформациялау өңірдегі білім беру сапасын арттырудың және әлеуметтік әділеттілікті орнатудың басты кепілі.

Зерттеу жұмысының өзектілігіне байланысты әдебиетке шолу жасасак, Элизабет Данн мен оның әріптестері Англиядағы «ерекше білім беру қажеттіліктері саясатының» құқықтық олқылықтарды зерттейді және мектептердің академиялық рейтингті сақтау үшін ерекше балаларды жанама түрде шеттету тетіктерін әшкерелейді. Бұл зерттеу Өскемендегі мектептердегі «көрінбейтін сегрегацияны» яғни баланың мектепке тіркелгенімен, іс жүзінде сабақтан шеттетілуін құқықтық тұрғыдан талдауға мүмкіндік береді [1]. Ал Дэвид Шир Германияның федералдық жүйесіндегі инклюзияның іске асу деңгейін заңнамалық тұрғыдан зерделейді. Шир Германияның БҰҰ Конвенциясын ратификациялағанына қарамастан, арнайы мектептер жүйесінің неге әлі де күшті екенін зерттейді. Оның «құқықтық дилемма» концепциясы Өскемендегі интернаттық жүйеден жалпы мектепке көшу барысындағы қарсылықтарды түсіндіру үшін өте маңызды [2]. Педер Хауг Норвегиядағы инклюзияның соңғы 30 жылдық эволюциясын зерттеуші ең беделді авторлардың бірі. Хауг соңғы еңбектерінде «бейімделген оқыту» (adapted education) терминін заңдық тұрғыдан қайта қарастырады. Ол инклюзияның тек «физикалық қолжетімділік» емес, «сапалы қатысу» екенін дәлелдейді. Бұл теория Өскемендегі «пандус орнатумен ғана шектелетін» инклюзия түсінігін сынға алуға негіз болады [3]. А.Б. Жумагулова өз мақаласында Қазақстандағы инклюзивті білім берудің құқықтық реттелу механизмінің ерекшеліктерін жан жақты зерттеген [4].

Зерттеу объектісіне инклюзивті білім беру саласында қалыптасатын құқықтық қатынастар жатады. Зерттеу пәні болып халықаралық тәжірибе оның ішінде Норвегия, Германия, Англия мемлекеттері негізінде Өскемен қаласының білім беру жүйесінде инклюзивті білім беру құқығын іске асырудың құқықтық тетіктері мен оларды жетілдіру жолдары жатады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Кедергісіз білім алу мақсатында Қазақстанның бір қаласындағы ахуалды қарастыра отыра зерттеу алдына қойылған мақсатқа жету барысында жалпы ғылыми әдіс қолданылды. Оның ішінде салыстыру, талдау және құқықтық синтездеу тәсілдері қолданылды. Зерттеуге негіз болған Өскемен қаласында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білім алу құқығын қамтамасыз ету мәселесі ХХІ ғасырда өзекті болып табылады. Осыған байланысты инклюзивті білім беруді құқықтық қамтамасыз ету тетіктерін жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Оған себеп, Өскемен қаласы өнеркәсіптік өңір ретінде экологиялық қауіп факторлары жоғары аймақтардың қатарына жатады. Алайда өңірдегі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар санының артуын тек экологиялық себептермен байланыстыру жеткіліксіз. Сондықтан зерттеу барысында экологиялық факторлар емес, инклюзивті білім беру құқығын іске асырудың құқықтық механизмдері қарастырылды. Өскемен қаласындағы инклюзивті білімді Англия, Норвегия, Германия елдеріндегі инклюзивті білім беру қоғамымен салыстыру негізге алынды. Өскемен қаласындағы С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің қабырғасындағы инклюзивті білім берудің “Дана бала” орталығымен байланыса отыра авторлардың көтеріліп отырған мәселесін ондағы өзекті мәселелер іріктелініп, қоғамдағы мүгедектігі бар балалардың нақты мәселелерін көруге негіз болды.

Инклюзивті білім беру материалдарына талдау жасалып, зерттеу барысында заңнамалық база тарапынан істелінетін жұмыстарға синтездеу жұмысы да жасалынды. Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту идеялары халықаралық тәжірибе негізінде қалыптасты. 2007 жылы «Білім туралы» Заңға енгізілген өзгерістер білім беру ұйымдарында біріктірілген және жартылай инклюзивті оқыту нысандарын енгізуге құқықтық негіз бола білді. Осылайша, оқушы біріктірілген, яғни кластық білім алу үшін жалпы балалар сыныбында оқып, психолог, дефектолог және әлеуметтік педагогтардан тұратын командадан жүйелі көмек алады. Ол жартылай оқыту әдісін қолданады, яғни күнінің бір жартысын арнайы топтарда, екінші жартысын негізгі топтарда өткізеді. Арнайы топтарда оқушылар бірлесе ойындар, мерекелер, шығармашылық байқаулар, жеке іс-шаралар өткізуге мүмкіндік алады.

Зерттеуде салыстырмалы-құқықтық әдіс негізгі әдіс ретінде қолданылды. Салыстыру объектілері ретінде Норвегияның *Education Act (Opplæringslova)*, Германияның федералдық жерлерінің білім туралы заңдары (*Schulgesetze*), Англияның *Children and Families Act 2014* және *SEND Code of Practice (2015)* құжаттары, сондай-ақ Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы және инклюзивті білім беруді реттейтін нормативтік актілер алынды.

Аталған нормативті актілерді салыстыра келе, келесі критерийлер бойынша зерттеу жүргізілді:

1. инклюзивті білім алу құқығын құқықтық қамтамасыз ету деңгейі;
2. ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау және қолдау механизмдері;
3. ата-аналардың құқықтық мәртебесі мен шешім қабылдауға қатысуы;
4. жеке оқу жоспарларын құқықтық бекіту тәртібі;
5. педагог-ассистенттер мен арнайы мамандардың құқықтық мәртебесі;
6. инклюзивті білім беруді қаржыландыру тетіктері;
7. білім беру ұйымдарының жауапкершілік деңгейі.

Салыстырмалы құқықтық әдіс негізгі әдіс ретінде қолдана отыра басты критерийлер анықталған соң Норвегия, Германия және Англия мемлекеттері инклюзивті білім берудің әртүрлі құқықтық модельдерін әсіресе бейімделген оқыту, ресурстық трансформация және құқықтық есептілік бағыттағы қалыптастырған елдер ретінде зерттеудің өзектілігін ашу мақсатында таңдалды. Осы критерийлер негізінде жүргізілген зерттеу барысында Өскемен қаласының білім беру жүйесін жетілдіруге бағытталған құқықтық ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, мақалада Норвегия мемлекетінің «Оқыту туралы» заңының «білім берудегі теңдік» принципі, Германияның арнайы мектептердегі инклюзияға көшудің заңдық тетіктерін дамытудағы білім заңдары, Англиядағы мемлекеттік кепілдіктер мен ата-ана құқықтарын зерделеуге арналған заңдары да қарастырылды. Ал Қазақстан Республикасы бойынша жоғарыда аталған заңдармен қатар, «Мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қорғау туралы» заңнамалық актілер қарастырылды. Зерттеуге негіз болған Өскемен қаласы бойынша инклюзивті білім берудің деңгейлік бағытын көру үшін статистикалық әдісті қолдана отыра облыстық білім беру және Өскемен қаласының қалалық білім беру бөлімдерінің мүгедектігі шектелген балалардың білім алу құқығына жасалған мүмкіндіктерін қарау үшін қолданды. Зерттеудің практикалық маңыздылығына келетін болсақ, қолданылған әдістердің нәтижесінде Өскемен қаласындағы мектептер үшін төмендегідей нақты заңнамалық ұсыныстар пакеті дайындалады: педагог-ассистенттің құқықтық мәртебесін бекіту, инклюзивті білім беруді «жан басына шаққандағы қаржыландырудың» дифференциалдық моделіне көшіру және ата-аналар мен мектеп арасындағы «инклюзивті келісімшарт» үлгісін жасау (Англия үлгісін негізге ала отыра).

Нәтижелер және оларды талқылау

Денсаулығында шектеулі мүмкіндіктері бар балалардың қатарына тек қана туа біткен мүгедектер емес, белгілі бір себептермен жүре келе денсаулықтарында шектеулі мүмкіндіктері бар балалар да жатады. Оған, мысалы, жол апатына түсіп тірек қимыл аппаратына зақым келіп, мүгедектер арбасына отырып қалғандар және басқалары. Бұл топтағы балалар да он екі мүшесі сау балалар сияқты білім алуға құқылары бар, ол туралы Қазақстан Республикасының Конституциясының 30 бабында жазылған жалпыға ортақ білім алу құқығына ие [5]. Инклюзивті білім берудің негізгі мақсаты ерекше қажеттілігі бар балаларға оқу саласында да, кәсіби дайындық саласында да ешқандай кедергісіз еркіндік беру [6].

Заңнамалық базалардың өзгеріске ұшырауы мемлекеттің ішкі дамуы мен көтеріліп отырған мәселелерді анықтап, оны шешу жолдарын ұсынуды негізге алуда. Шет елдердегі мемлекеттерде дәл осы мәселе қалай шешіліп жатқанын қарап, салыстырмалы тұрғыдан Қазақстан мемлекетіне енгізу 1991 жылдан бері тәжірибеленуде. Бұл процессті инклюзия деп

те атайды. Қазақстан Республикасында инклюзия идеясы жарияланған, оған себеп тәуелсіздік алған жылдан бері қарай әртүрлі заңнамалық құжаттар, бағдарламалар, тұжырымдамалар, стратегиялар мен жобалар қабылданған. Осы заңнамалық базаларға сәйкес елде денсаулығында шектеулігі бар балаларға арналған әлеуметтік саясат, мәдени бағыттағы іс әрекеттер, әлеуметтік және экономикалық аспектілер қабылданған. Осыған сәйкес білім беру ошақтарында ғана емес, сонымен қатар жергілікті қауымдастықтарда, аймақтық және ұлттық саясатта да кедергілер толып жатыр. Өздерінде ондай ауруы бар екенін білмейтін, мүгедектер қатарына жатпайтын қаншама аурулар бар, ал сол ауруға шалдыққан балалар ерекше балалар қатарында, оларды толық қанды мүгедек деп те айта алмаймыз, өйткені олардың білім алып, қоғамға өз пайдасын тигізуге толыққанды құқылары бар.

Норвегия мемлекетінде инклюзивті білім беру контекстінде ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеретін оқытуда жеке бейіміне байланысты «икемделген оқыту» стратегиясы жүргізіледі. Яғни мүмкіндігі шектеулі бала білім беру ордасындағы материалдық, педагогикалық бағытына икемделмейді, керісінше мектеп сондай ерекше қабылеті бар баланың қажеттіліктеріне сай өз мүмкіндіктерін бейімдеу қажет. Бұл елдің түсінігі бойынша бала мектеп үшін емес, керісінше мектеп оқитын бала үшін қызмет жасау қажет [7].

Норвегия мен Қазақстанның заңнамалық базасын салыстыру арқылы біз «инклюзияның қағаз жүзіндегі декларациясы» мен «нақты іске асыру механизмі» арасындағы айырмашылықты көре аламыз. Норвегия заңнамасындағы ең мықты тұсы білім беру заңнамасының бірінші бөлімінде білім беру тек білім беру емес, ол әр баланың әлеуетін ашуға бағытталған процесс деп көрсетілген. Білім беру үдерісінде денсаулығында шектеуі бар баланы мүсіркеп қарау емес, оған Норвегия елінің азаматы ретінде қарап, заң бойынша барлық құқықтарды беру ұсынылған. Норвегия еліндегі инклюзивті білім беру мүмкіндіктерін Өскемен қаласындағы жағдаймен салыстыра мысал келтірсек. Егер Өскемен мектептерінде бала бағдарламаға үлгермесе, ол «үлгермеуші» саналса, Норвегияда бұл «мектеп бағдарламаны бейімдей алмады» дегенді білдіреді, бұны жоғарыда көрсетілген жеті критерий негізінде салыстыра отыра жүргізілген жұмысты 1 кестеден көруге болады.

Кесте 1- Норвегия мен Қазақстанның инклюзивті білім беру саласындағы заңнамасын салыстырмалы талдау

Салыстыру критерийі	Норвегия (Оқыту туралы заң – <i>Opplæringslova</i>)	Қазақстан («Білім туралы» Заң және нормативтік актілер)
Негізгі концепция	«Бейімделген оқыту» (<i>Tilpasset opplæring</i>). Заң бойынша мектеп балаға бейімделуге міндетті.	«Арнайы жағдайлар жасау». Заң бойынша баланың білім алуына жағдай жасалуы тиіс, бірақ көбіне стандартты бағдарлама шеңберінде.
Мектеп таңдау құқығы	Бала өзі тұратын аудандағы ең жақын мектепке баруға құқылы. Сегрегацияға (бөлектеуге) заңмен тыйым салынған.	Ата-ананың таңдау құқығы бар, бірақ іс жүзінде мектептер «ресурс немесе маман жоқ» деген себеппен арнайы мектептерге бағыттайды.
Жеке оқу жоспары	IOР (<i>Individuell opplæringsplan</i>) — әрбір ерекше бала үшін міндетті құқықтық құжат. Орындалмауы заң бұзушылық болып саналады.	ЖОЖ (Жеке оқу жоспары) енгізіліп жатыр, бірақ оны әзірлеу методикасы мен орындалуын бақылау механизмі әлі де қалыптасу үстінде.
Тьюторлық қолдау	Көмекші маман (<i>assistant</i>) немесе екінші мұғалім мемлекет есебінен толық қамтамасыз етіледі.	«Педагог-ассистент» штаты енгізілді, бірақ Өскемен сияқты қалаларда мамандар тапшылығы және олардың мәртебесінің төмендігі байқалады.
Ескерту: [7] дереккөз негізінде құрастырылған		

Бұл кестеден шығатын қорытынды Қазақстан заңнамасында әлі де болса ПМПК (Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация) қорытындысы шешуші рөл атқарады. Норвегияда педагогикалық-психологиялық қызмет (PPT) кеңесші рөлінде ғана, шешімді ата-ана мен мектеп бірлесіп қабылдайды.

Инклюзивті білім беру концепциясы Германияда да өте өзекті. Ол мелекеттің заңына сай кез-келген отбасыда денсаулығында ақауы бар, мүмкіндігі шектеулі бала болып, отбасы оны оқытпаса немесе білім беру ошақтарына апармаса, онда сол баланың ата-анасына айыппұл салынып, тіпті абақтыға қамау шаралары да қарастырылған. Германия мемлекетінің құқықтық негізіндегі инклюзивті білім беру стратегиясына сай жалпы білім беретін орындарда мүгедек балаларға жалпы педагог пен сол балалардың диагнозына сай коррекциялық мұғалімдер, яғни медициналық білімдері бар педагог жұмыс істейді. Яғни инклюзивті білім беру бағытына сай кез-келген мектептерде оқытуды екі мұғалім жүргізеді, бірі сабақ беретін ұстаз болса, екінші сол ұстаздың көмекшісі болып табылады. Екінші ұстаздың негізгі міндеті мұғалімге әдістемелік көмек көрсету, мүгедек балаларға психологиялық қолдау көрсетіп, үй тапсырмасын жеңіл түрде орындату, ата анасына көмектесу. Германиядағы құқықтық жүйеге сай инклюзивті білім мемлекеттің тұжырымдамасына байланысты мемлекеттің әрбір азаматы, соның ішінде балалар орта білім алуға міндетті [8].

Германияның федеративті құрылымы мен Қазақстанның орталықтандырылған жүйесі арасында айтарлықтай құқықтық айырмашылықтар бар. Германияда 2009 жылы БҰҰ-ның Мүгедектер құқықтары туралы конвенциясы ратификациялағаннан кейін «Құқықтық мәжбүрлеу» механизмі іске қосылды. Интеграциядан инклюзияға өту барысында Германия бұрын баланы мектепке бейімдеумен (интеграция) айналысса, қазір мектепті балаға бейімдеу (инклюзия) заңмен міндеттелген. Бұл Өскемендегі мектептер үшін де басты бағдар болуы тиіс.

Мұғалімдердің құқықтық жауапкершілігіне келетін болсақ, Германияда жалпы сынып мұғалімі мен арнайы педагог тең дәрежеде жұмыс істейді. Қазақстан Республикасында педагог-ассистент ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыратын маман болып табылады. Сондықтанда Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы нормативтік актілерінде педагог-ассистент ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың оқу процесіне қатысуына қолдау көрсететін қажетті маман ретінде айқындалады. Дегенмен оның оқу мазмұнын бейімдеу, жеке оқу жоспарын әзірлеуге қатысу және білім беру нәтижелері үшін жауапкершілік деңгейі жеткілікті дәрежеде нақтыланбаған. Осыған байланысты педагог-ассистенттің құқықтық мәртебесін жетілдіру қажеттілігі туындайды. Алайда оның құқықтық мәртебесі, функционалдық өкілеттіктері мен жауапкершілік шекаралары әлі де нормативтік тұрғыдан нақтылауды қажет етеді.

Германия тәжірибесі көрсеткендей, тек заң қабылдау жеткіліксіз. Оларда да «сапалы инклюзия» үшін күрес жүріп жатыр. Қазақстан (соның ішінде Өскемен қаласы) үшін мынадай құқықтық мәселелер өзекті: Германияда ерекше бала оқитын сыныптарда бала саны заңмен азайтылады (мысалы, 15-20 баладан аспауы тиіс). Ал Қазақстанда бұл нормативтер жиі сақталмайды.

Германия заңнамасында кемсітушілікке (дискриминация) қарсы өте қатаң санкциялар қарастырылған. Бізде мектеп әкімшілігінің баланы қабылдаудан бас тартуы көбіне заңсыз болса да, жазасыз қалады. Өйткені мүгедек балаға арналған материалдық және оқу саласындағы көптеген олқылықтардың болуынан ешбір мекеме ондай жағдайға тәуекелге барғысы келмейді. Сондықтан көбінесе қағаз жүзінде бар, ал іс жүзінде жоқ. 2 кестеде, Қазақстан Республикасы мен Германия мемлекеті арасындағы инклюзиялы білім беру саласын салыстыру жоғарыда ұсынылған жеті критерий негізінде жүргізілген зерттеудің негізінде ұсынылған талдау критерийлері негізінде екі елдегі айырмашылықты көруге болады.

Кесте 2 – Қазақстан Республикасы мен Германиядағы инклюзивті білім беруді құқықтық реттеудің салыстырмалы сипаттамасы

Талдау критерийлері	Қазақстан Республикасы	Германия Федеративтік Республикасы
Құқықтық негіз	«Білім туралы» Заң, ПМПК ережелері. Орталықтандырылған басқару.	ГФР Конституциясы, Федералды жерлердің білім заңдары (Schulgesetze). Децентрализация.
Инклюзия моделі	Жалпы мектептердегі инклюзия және арнайы түзету мектеп-интернаттарының қатар өмір сүруі.	Трансформациялық, арнайы мектептерді (Förderschulen) біртіндеп жауып, ресурстарды жалпы мектептерге бағыттау.
Шешім қабылдау	ПМПК (медициналық-педагогикалық комиссия)	Педагогикалық диагностика басым. Ата-ананың мектеп таңдау құқығы өте жоғары қорғалған.

	қорытындысы негізгі құжат болып табылады.	
Қаржыландыру	Жан басына шаққандағы норматив, бірақ ерекше қажеттіліктер үшін коэффициенттер әлі жетілдірілуде.	«Ресурсқа негізделген»: Қаржы нақты балаға емес, сол баланы қабылдаған мектептің штатын көбейтуге бөлінеді.
Ескерту: [2], [8] дереккөздері негізінде құрастырылған		

Кестеден шығатын қорытынды Германияның құқықтық моделі «бәріне бірдей мүмкіндік» принципінен «әркімге қажетті қолдау» қағидатына ауысқан. Қазақстан Республикасы соны ішінде Өскемен қаласының білім беру бөлімі осы модельді негізге ала отырып, жергілікті деңгейде «арнайы мектеп - жалпы мектеп» арасындағы серіктестікті құқықтық тұрғыдан нығайта алады.

Ұлыбритан империясы негізі болып табылатын Англия мемлекетіндегі мүгедек балалардың білім алу құқығын қамтамасыз ету мен ондағы проблемаларын Т. Brandon және J. Charlton өз зерттеу жұмыстарында Англия мемлекетінің инклюзивті білім беру тәжірибесін сипаттайды. Бұл елде мүгедек балаларға толық қанды біліммен қамтамасыз етіп, ортақ әлеуметтік орта құру үшін ең алдымен педагог кадрларды дайындау керегін негіз етеді. Мұғалімдермен үнемі педагогикалық шеберлікті жетілдіру отыру мақсаты белгіленген, осыған байланысты кадрларды қайта даярлау, жалпы білім беретін мұғалімдерді инклюзивті білім беру бағытында жұмыс істеу орталықтары ашылып, онда педагогтарды қайта оқытуға негіздеген. Тіпті мақаланы оқи отыра, бұндай орталықтарды мемлекеттік реформалардың маңызды нәтижесі болып табылатынына көз жеткізуге болады [9].

Англияның білім беру жүйесіндегі ерекше білім алуды қажет ететін балалардың құқықтарын қорғайтын негізгі заңнамалық концепция болып табылатын жүйесі әлемдегі ең егжей-тегжейлі реттелген құқықтық модельдердің бірі. Егер Норвегия гуманизмге, Германия жүйелілікке сүйенсе, Англия нақты құқықтық жауапкершілік пен есептілікке негізделген.

Салыстырмалы талдау жоғарыда көрсетілген жеті критерий негізінде жүргізіле келе, Англия мен Қазақстанның инклюзияны құқықтық реттеудегі айырмашылықтары 3 кестеде берілген.

Кесте 3 - Англия мен Қазақстандағы инклюзивті білім берудің құқықтық механизмдерін салыстыру

Салыстыру бағыты	Англия Ерекше білім беру қажеттіліктері және мүгедектік жөніндегі кодекс	Қазақстан Республикасы (Өскемен қаласының контекстінде)
Негізгі құжат	ЕНС Plan (Education, Health and Care plan). 25 жасқа дейін жарамды заңды күші бар құжат.	ПМПК қорытындысы. Көбіне ұсыныс сипатында болады және тек білім берумен шектеледі.
Қаржыландыру	«High Needs Funding». Қаржы баланың диагнозына емес, оған қажетті қолдаудың көлеміне қарай тікелей бөлінеді.	Жалпы мектептің бюджетіне тәуелділік. Ерекше балаларға арналған нақты мақсатты трансферттердің жеткіліксіздігі.
Жауапкершілік	Мектеп директоры мен SENCO (арнайы үйлестіруші) баланың ілгерілеуіне заң алдында жауап береді.	Жауапкершілік көбіне сынып жетекшісіне немесе психологқа жүктеледі, бірақ құқықтық салдары әлсіз.
Ата-ананың рөлі	Ата-ана мектепті немесе жергілікті билікті Сотқа (Tribunal) бере алады.	Ата-аналардың құқықтық сауаттылығы мен өз құқықтарын қорғау тетіктері төмен.
Ескерту: [1],[9] дереккөздері негізінде құрастырылған		

Англия мемлекетінің Ерекше білім беру қажеттіліктері және мүгедектік жөніндегі кодексы мектептер, жергілікті билік және денсаулық сақтау органдары үшін міндетті заңды нұсқаулық. Онда әрбір баланың қажеттілігін қалай анықтау және қолдау көрсету керектігі егжей-тегжейлі жазылған. Бұл тек медициналық диагноз емес, бұл баланың білім алу жолындағы кедергілерді жоюға бағытталған құқықтық статус.

Инклюзивті білім беру қоғамын қалыптастыра білген аталған мемлекеттерді зерттей келе дамыған елдерде адамдардың басым бөлігі мүмкіндігі шектеулі балалардың проблемалары туралы

хабардар, мұндай балалардың ата-аналары білім беру процесіне белсенді енгізілген. Осылайша, бұл елдер инклюзияны іштей түсіне отыра мүмкіндігі шектеулі балаларды мүсіркеу процессінен алып тастап, оларды да ел қатарлы әлеуметтік қоғамның бір мүшесі ретінде қабылдай бастаған.

Қазақстанда инклюзивті білім беру 2011 жылдан бастап енгізіліп келеді. Бүгінгі таңда елімізде инклюзивті білім беруді жүзеге асырып отырған мектептер саны тым аз десек қателеспейміз. Инклюзивті білім беру тұжырымдамасына сәйкес елімізде МШБ өз мекен жайы бойынша мектепте инклюзивті білім алу құқығын толықтай пайдалана алмай отырған қаншама отбасы бар [10]. Кейбір жағдайларда білім беру ұйымдарының қызметі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жеке қажеттіліктерін толық ескеруге жеткілікті деңгейде бағдарланбаған. Толық дамуында ауытқулары бар балалар бала бақшаның, сыныптың, мектептің қарапайым топтарына енгізілер алдында, арнайы мамандардың бақылауы бойынша түзету көмегін ата-аналар көрсетеді. Кемтар балалардың ата-аналары көмекші не арнайы мектептерге, арнайы интернаттарға немесе балабақшаға баласын бергісі келмесе жалпы балалар оқитын мектептерге ПМПК-ның ұсыныс бойынша жеңілдетілген бағдарлама бойынша оқытуға құқысы бар [11].

Осыған байланысты Қазақстан Республикасын салыстыра отыра, шетелдерде инклюзивті білім берудің мәселелері қарастырылған, құқықтық тұрғыдан білім берумен қамтамасыз ету кезіндегі мәселелер игерілмей қалған ол кадрлардың ортақ сыныпта дені сау баламен мүгедек баланың бірге отыруы кезінде мұғалімнің сабақ беру әдіс тәсілінің сатылы болуы қарастырылмаған, білім беру саласында мүгедек балаларға арналған арнайы оқыту бағдарламасының болмауы, ата-аналардың инклюзивті білім беру жүйесін толық қолдамауы, ерекше қабылеті бар балаларды тәрбиелеуде педагог көмекшінің сауаттылығының төмен дамуы, арнайы мамандардың кәсіби қызметі мен біліктілігі болмауы сияқты мәселелердің толық шешілмеуі Қазақстанда инклюзивті білім беру жүйесін қалыптастыруда кедергі тудырып отыр. Сонымен қатар, инклюзивті білім беруді жүзеге асырудың түрі ол қашықтықтан оқыту яғни қашықтықтан мамандандырылған ақпараттық білім беру ортасының көмегімен жүргізілетін білім беру қызметтерінің кешені болып табылады [12].

Мүгедек бала немесе мүмкіндігі шектеулі балалардың отбасы мен оның ата-аналарына үнемі көмек қажет. Қазақстан Республикасындағы құқықтық базалардан отбасы мен ата-ана жауапкершілігіне қатысты үзінділер 4 кестеде келтірілген.

Кесте 4 - Қазақстан Республикасында ата-аналардың инклюзивті білім беру саласындағы құқықтары мен міндеттерін реттейтін нормативтік құқықтық актілер

№	Нормативтік құжат атауы	Ата-аналардың жауапкершілігі
1	Қазақстан Республикасының Конституциясы	27-бап. Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. 30-бап. 1. Азаматтардың мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуына кепілдік беріледі. Орта білім алу міндетті. 2. Азаматтың мемлекеттік жоғары оқу орнында конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқығы бар
2	Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы Кодексі ҚР 26.12.2011 ж. № 518-IV.	70-бап. Ата-аналардың баланы тәрбиелеу және оған білім беру жөніндегі құқықтары мен міндеттері. Ата-аналар өз баласының денсаулығына қамқорлық жасауға міндетті. Ата-аналардың бала жалпы орта білім алғанға дейін оның пікірін ескере отырып, білім беру ұйымын және баланың оқу нысанын таңдауға құқығы бар [13].
3	Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Заңы ҚР 08.08.2002 ж. N 345	19-бап. Баланың дем алуға және бос уақытын пайдалануға құқығы. Ата-анасы немесе олардың орнындағы адамдар өздерінің қабілеттері мен мүмкіндіктеріне сәйкес баланың күтілуі мен жан-жақты дамуына қажетті өмірлік жағдайларды қамтамасыз етеді [14].
4	ҚР Білім туралы Заңы. 27.07.2007ж. №319-III	49-бап. Ата-аналардың және өзге де заңды өкілдердің құқықтары мен міндеттері. Ата-аналар мен өзге де заңды өкілдер міндетті: 1) балаларға өмірі мен оқуы үшін салауатты және қауіпсіз жағдайлар жасауға, олардың ой-өрісі мен дене күшін дамытуды, имандылық тұрғысынан; қалыптасуын қамтамасыз етуге; білім беру ұйымдарының жарғысында айқындалған қағидаларды орындау; балалардың сабаққа баруын қамтамасыз ету

5	Әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР Кодексі 05.07.2014 ж. № 235-V ҚРЗ.	127-бап. Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу және (немесе) оған білім беру, оның құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді орындамау. Ата-ананың немесе басқа да заңды өкілдердің кәмелетке толмаған балаларды тәрбиелеу және оларға білім беру, олардың құқықтарын және мүдделерін қорғау жөніндегі, сондай-ақ оларға күтім жасау және күтіп-бағу жөніндегі міндеттерді орындамауы он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді [15].
Ескерту: Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері негізінде құрастырылған.		

Бұл кестеден отбасыны балаға деген жауапкершілігін көрсететін заңнамалық базаны көруге болады. Отбасында туа біткен немесе жүре келе мүгедектігі пайда болған балалар болса оларды кемсітуге, мүсіркеуге немесе отбасы мүшесі емес ретінде қарауға болмайтынын көрсететін заң бар екенін көрсетеді. Жоғарыда айтылған мәселелерді заң жинақтарына негіздесек, әрине ешкім ешкімді мүсіркеуге, кемсітуге және қорлық көрсетуге құқығы жоқ. Барлық адам тең құқылы өмір сүріп, білім алуға құқығы бар, ал мемлекет оны қамтамасыз етуге міндетті.

Қорытынды

Кенді Алтай өңірінің өнеркәсіп орталығының негізі болып Шығыс Қазақстан облысы Өскемен қаласы жатады, сондықтанда қалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау мәселесі жергілікті білім беру саясатының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты инклюзивті білім беру саласындағы құқықтық тетіктердің тиімділігін арттыру қажеттілігі өзекті болып отыр. Өскемен қаласы бойынша инклюзивті білім беруді дамыту көрсеткіштері Шығыс Қазақстан облысы білім басқармасы мен Өскемен қаласы бойынша білім бөлімінің ресми есептерінде, сондай-ақ Ұлттық білім беру деректер базасында (ҰБДБ) тіркелген мәліметтер негізінде талданды. Зерттеу барысында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалған мектептер саны, ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды техникалық құралдармен қамтамасыз ету және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу көрсеткіштері пайдаланылды. Мысалы, Өскемен қаласында қалалық білім беру басқармасының статистикалық мәліметіне жүгінсек, қалада жалпы білім беретін 26 мектеп бар [16]. Оның ішінде 6 мектеп инклюзивті білім беруге сай жабдықталған. 2024-2025 оқу жылында үйде оқытылатын мүгедек балаларды жабдықпен, бағдарламалық қамтумен қамтамасыз етуге аудандардың бюджеттеріне республикалық бюджеттен берілетін ағымдағы нысаналы трансферттер бойынша үйде оқытылатын 3 оқушы компьютермен, өзге де техникалық жабдықпен қамтамасыз етілді [17]. Білім беру ұйымдарында қолжетімді инфрақұрылымды дамыту инклюзивті ортаны қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде келесі ұсыныстар беріледі:

1. Норвегия, Германия және Англия елдерінің тәжірибесі инклюзияның табыстылығы тек мектептің материалдық қолжетімділігіне емес, ең алдымен, заңнамалық базаның нақтылығы мен икемділігіне байланысты екенін көрсетті. Норвегияның «бейімделген оқыту» принципі мен Англияның Ерекше білім беру қажеттіліктері мен мүмкіндіктері туралы нұсқаулығы білім беру жүйесін баланың қажеттілігіне заң жүзінде бағындырудың озық үлгілері болып табылады.

2. Өскемен қаласындағы жергілікті контексті талдау барысында бірқатар жүйелі кедергілер анықталды. Олардың қатарында қаржыландыру тетіктерінің ашық еместігі, мамандардың әсіресе, педагог-ассистенттің құқықтық мәртебесін, функцияларын, құқықтары мен міндеттерін арнайы нормативтік деңгейде нақтылау және оларды инклюзивті білім беру субъектісі ретінде құқықтық тұрғыдан бекіту және ПМПК қорытындыларының орындалуын бақылайтын құқықтық тетіктердің әлсіздігі бар. D. Scheer және E. J. Done секілді авторлардың соңғы зерттеулеріне сүйене отырып, бұл мәселелерді шешу үшін «медициналық модельден» «әлеуметтік-құқықтық модельге» толық көшу қажеттілігі дәлелденді.

3. Зерттеу аясында Өскемен қаласы үшін «Инклюзивті білім беруді дамытудың құқықтық жол картасы» ұсынылады. Және онда келесі нақты қадамдардың болуын ұсынады:

- ПМПК қорытындыларын Англиядағы білім беру жүйесінде қолданылатын, ерекше білім алуды қажет ететін балалар мен 25 жасқа дейінгі жастардың құқықтарын қорғайтын негізгі заңды құжат деңгейіне жеткізу. Қазақстандық жүйемен салыстырғанда, бұл жай ғана ПМПК қорытындысы емес, бұл мемлекет, мектеп және денсаулық сақтау мекемелері бала алдында міндеттеме алатын құқықтық келісімшарт үлгісімен мемлекеттік кепілдік берілген заңды құжат, инклюзиялы білім беру саласын сол мәртебеге дейін көтеруге;

- Германия тәжірибесіне сүйене отырып, арнайы мектептерді жалпы мектептерге әдістемелік қолдау көрсететін ресурстық орталықтар ретінде қайта құру;

- Инклюзияны қаржыландырудың ваучерлік жүйесін енгізу арқылы ашықтықты қамтамасыз ету.

4. Білім беру саласында ортақ міндет барлық азамат пен азаматша тең құқылы білім ала отыра, Қазақстан Республикасының білім беру ошақтарында ешкім ешкімді мүсіркеп, кемсіту процессіне ұшыратпай бірдеу негізде қарай отыра ортақ білім алып, мемлекетіміздің болашағы үшін ортақ жұмыс жасау үдерісін қолға алу ұсынылады.

Зерттеу нәтижелері UNESCO ұсынған инклюзивті білім беру қағидаттарымен үйлеседі. Атап айтқанда, білім беру жүйесінің баланың қажеттіліктеріне бейімделуі, кемсітушілікті болдырмау және сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету халықаралық инклюзивті саясаттың негізгі бағыттары болып табылады [18].

Түйіндей келгенде, Өскемен қаласында инклюзивті білім беру құқығын іске асыру — бұл тек педагогикалық міндет емес, бұл әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті қамтамасыз ететін маңызды заңнамалық реформа. Халықаралық стандарттарды жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып трансформациялау ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қоғамға толыққанды интеграциялануына және олардың конституциялық құқықтарының шынайы қорғалуына жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Done, E. J., & Murphy, M. (2021). The exclusion of children with SEND: Public accountability and legal loopholes in England. *International Journal of Inclusive Education*, 25(11), 1225-1241. – [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1911478> (accessed: 15.01.2026).

2 Scheer, D., & Laubenstein, D. (2022). Inclusive Education in Germany: Barriers and facilitators in the legal system and school practice. *European Journal of Special Needs Education*, 37(4), 652-668. – [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1080/08856257.2022.2054747> (accessed: 15.12.2025).

3 Haug, P. (2020). The Norwegian model of inclusive education: Policy and practice. In: *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Oxford University Press. – [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.982> (accessed: 12.01.2026).

4 Жумагулова А.Б. Правовое регулирование инклюзивного образования в Казахстане: особенности и инструменты. *Вестник Атырауского университета им. Х. Досмухамедова. Серия «Право»*. — № 2. — 2025. — С. 467-475.

5 Қазақстан Республикасының Конституциясы. — Алматы. 1995. — [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (қаралу уақыты: 15.11.2025).

6 Florian, L. (2023). *Inclusive Pedagogy and Educational Equity*. *International Journal of Inclusive Education*. – [Electronic resource]. URL: <https://www.research.ed.ac.uk/en/publications/inclusive-pedagogy-in-action-getting-it-right-for-every-child> (accessed: 16.06.2026).

7 Nes.K Inclusive Education in Norway: Historical Roots and Present Challenges *Journal of Special Education Research* (2014). — [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.6033/specialeducation.2.81> (accessed: 27.01.2026)

8 Ahrbeck, B., & Felder, M. (2020). Analysis of barriers to inclusive schools in Germany. *Education Sciences*, 10(12), Article 358. — [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.3390/educsci10120358> (accessed: 29.01.2026)

9 Brandon, T., Charlton, J. (2018). *Inclusive education in England: Policy and practice*. **International Journal of Inclusive Education**. - №22 (4), P. 345— 362.

10 Хакимжанова Г.Д., Айдарбекова А.А. Обучение и воспитание детей с особыми образовательными потребностями в условиях массовой школы. — Алматы: ЮРИСТ, — 2021. — 156 с.

11 Сулейменова Р.А., Хакимжанова Г.В. Зарубежный и отечественный опыт включения детей со специальными нуждами в общеобразовательный процесс: проблемы и пути решения. — Астана: КАЗГЮУ, — 2001. — 146 с.

12 Білім туралы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (қаралу уақыты: 05.11.2025).

13 Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. — [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (қаралу уақыты: 08.11.2025).

14 Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Заңы ҚР 08.08.2002 ж. N 345. - [Электрондық ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (қаралу уақыты: 10.11.2025)

15 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР Кодексі 05.07.2014 ж. № 235— V ҚРЗ. - [Электрондық ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (қаралу уақыты: 10.11.2025)

16 Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Ұлттық білім беру деректер базасы (ҰБДБ). — [Электрондық ресурс] URL: <https://nobd.edu.kz> (қаралу уақыты: 16.06.2026).

17 Шығыс Қазақстан облысы білім басқармасы. Инклюзивті білім беру бойынша әдістемелік ұсынымдар. — Өскемен. — 2024. — [Электрондық ресурс] URL: <https://www.oqu-zko.gov.kz/storage/app/uploads/public/94b1419f4712203974a606b489e3a8c4> (қаралу уақыты: 27.01.2026)

18 UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. – [Electronic resource]. URL: <https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/inclusion-and-education> (accessed: 16.06.2026).

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация

Исследовательская работа посвящена изучению актуальных вопросов реализации права на инклюзивное образование в образовательном пространстве города Усть-Каменогорска с точки зрения международного сравнительно-правового анализа. Основная цель работы — на основе анализа передового законодательного опыта Норвегии, Германии и Англии предложить правовые механизмы совершенствования отечественной модели инклюзии. В ходе исследования использовались методы сравнительно-правового анализа, интерпретации нормативных актов и системный подход. В результате анализа обоснована эффективность моделей «адаптированного обучения» Норвегии, «ресурсной трансформации» Германии и «правовой отчетности и кодекса SEND» Англии. Выявлены основные барьеры в школах г. Усть-Каменогорск: непрозрачность финансирования, низкий правовой статус специалистов и слабая юридическая сила индивидуальных учебных планов. Научная новизна исследования заключается в обосновании путей адаптации английского «плана ЕНС» и германского опыта «мобильной поддержки» к контексту г. Усть-Каменогорска. В заключение даны конкретные предложения по повышению статуса заключений Психологическо-медико-педагогическое консультирование (ПМПК) до уровня обязательного государственного контракта и переходу к системе подушевого ваучерного финансирования инклюзивного образования. Результаты исследования имеют практическое значение для совершенствования законодательства в сфере образования и защиты прав детей с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, сравнительно-правовой анализ, лица с ограниченными возможностями здоровья, международное инклюзивное образование, право на образование, особые образовательные потребности.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

This research paper examines the pressing issues surrounding the implementation of the right to inclusive education in Oskemen's educational landscape through an international comparative legal lens. The primary objective of the study is to propose legal mechanisms for enhancing the national inclusion model by analyzing the advanced legislative experiences of Norway, Germany, and England. The research employs comparative legal analysis, statutory interpretation, and a systems approach. The analysis validates the effectiveness of Norway's «adapted education,» Germany's «resource-based transformation,» and England's «legal accountability and SEND Code» models. The author identifies key barriers in Oskemen's schools: lack of financial transparency, low legal status of specialists, and the weak legal enforceability of individual education plans (IEPs). The scientific novelty of the study lies in the justification for adapting the English «EHC Plan» and the German «mobile support» experience to the context of Oskemen. The paper concludes with specific recommendations to elevate the status of Psychological, Medical, and Pedagogical Consultation (PMPK) reports to mandatory state contracts and to transition to a voucher-based per-capita funding system for inclusive education. The findings provide a practical contribution to improving educational legislation and protecting the rights of children with special educational needs.

Key words: inclusive education, comparative legal analysis, persons with disabilities, international inclusive education, right to education, special educational needs.

REFERENCES

- 1 Done, E. J., & Murphy, M. (2021). The exclusion of children with SEND: Public accountability and legal loopholes in England. *International Journal of Inclusive Education*, 25(11), 1225-1241. - Available at: URL: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1911478> [in English] (accessed: 15.01.2026).
- 2 Scheer, D., & Laubenstein, D. (2022). Inclusive Education in Germany: Barriers and facilitators in the legal system and school practice. *European Journal of Special Needs Education*, 37(4), 652-668. - Available at: URL: <https://doi.org/10.1080/08856257.2022.2054747> [in English] (accessed: 15.12.2025).
- 3 Haug, P. (2020). The Norwegian model of inclusive education: Policy and practice. In: *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Oxford University Press. - Available at: URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.982> [in English] (accessed: 12.01.2026).

- 4 Zhumagulova A.B. (2025). Pravovoe regulirovanie inkluzivnogo obrazovaniya v Kazakhstane: osobennosti i instrumenty. [Legal regulation of inclusive education in Kazakhstan: Features and instruments]. Vestnik Atyrauskogo universiteta imeni Kh. Dosmukhamedova. Seriya "Pravo". № 2. – P. 467-475 [in Russian].
- 5 Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasy. [Constitution of the Republic of Kazakhstan] – Almaty. 1995. - Available at: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> [in Kazakh] (accessed: 15.11.2025).
- 6 Florian, L. (2023). Inclusive Pedagogy and Educational Equity. International Journal of Inclusive Education. - Available at: – URL: <https://www.research.ed.ac.uk/en/publications/inclusive-pedagogy-in-action-getting-it-right-for-every-child> [in English] (accessed: 16.06.2026).
- 7 Nes K. Inclusive Education in Norway: Historical Roots and Present Challenges Journal of Special Education Research. 2014. Available at: – URL: <https://doi.org/10.6033/specialeducation.2.81> [in English] (accessed: 27.01.2026).
- 8 Bernd Ahrbeck & Marion Felder. Analysis of Barriers to Inclusive Schools in Germany. 2020. № 10(12), - 358 p. Available at: – URL: <https://doi.org/10.3390/educsci10120358> [in English] (accessed: 29.01.2026).
- 9 Brandon, T., Charlton, J. (2018). Inclusive education in England: Policy and practice. International Journal of Inclusive Education. 22(4). 2018. P. 345– 362.
- 10 Khakimzhanova G.D., Aidarbekova A.A. Obuchenie i vospitanie detey s osobymi obrazovatel'nymi potrebnyami v usloviyakh massovoy shkoly. [Teaching and upbringing of children with special educational needs in mainstream schools] – Almaty: Yurist, 2021. 156 p. [in Russian].
- 11 Suleimenova R.A., Khakimzhanova G.V. Zarubezhnyy i otechestvennyy opyt vklucheniya detey so spetsial'nymi nuzhdami v obsheobrazovatel'nyy protsess: problemy i puti resheniya. [Foreign and domestic experience of including children with special needs in the educational process: problems and solutions] – Astana: KAZGYUU – 2001. 146 p. [in Russian].
- 12 Bilim turaly. Qazaqstan Respublikasynyn 2007 zhylgy 27 shildedegi № 319 Zany. [About education. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 27, 2007 No. 319.] - Available at: – URL: <http://www.edu.gov.kz/> [in Kazakh] (accessed: 05.11.2025).
- 13 Neke (erli – zaiplyq) zhane otbasy. Qazaqstan Respublikasynyn 2011 zhylgy 26 zheltoshandagy № 518-IV Kodeksi. [Marriage (matrimony) and Family Code of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2011 No. 518 - IV] - Available at: – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> [in Kazakh] (accessed: 08.11.2025).
- 14 Qazaqstan Respublikasyndaqy balanyń quqyqtary turaly Zany. QR 08.08.2002 zh. N 345. [The law of the Republic of Kazakhstan on the rights of the child of the Republic of Kazakhstan dated 08.08.2002 No. 345.] - Available at: – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345> [in Kazakh] (accessed: 10.11.2025).
- 15 Akimshilik quqyq buzushylyq turaly QR Kodeksi 05.07.2014 zh. № 235-V QRZ. [Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses dated 05.07.2014 No. 235-V kr] - Available at: – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> [in Kazakh] (accessed: 10.11.2025).
- 16 Oskemen qalasynyń bilim beru basqarmasy. Statistikalıq maqlımetter. [Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan. National Education database (NBRD)]. –Available at: –URL: <https://nabd.edu.kz> [in Kazakh] (accessed: 16.06.2026).
- 17 Shygys Qazaqstan oblysynyń bilim basqarmasy. Inkluzivti bilim beru boıynsha adistemelik usynyndar. Oskemen, 2024. [Department of education of East Kazakhstan region. Methodological recommendations on inclusive education] – Available at: – URL: <https://www.oqu-zko.gov.kz/storage/app/uploads/public/94b1419f4712203974a64> [in Kazakh] (accessed: 27.01.2026)
- 18 UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. - Available at: – URL: <https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/inclusion-and-education> [in English] (accessed: 16.06.2026).

Information about authors:

Ardak Abdrakhmanova – **corresponding author**, senior lecturer-researcher at the Department of Law and International Relations, PhD doctoral student at the Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

E-mail: abdrahmanova_75ardak@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9242-1117>

Ayman Mytalyapova– Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Law and International Relations of the Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4154-734X>

E-mail: ojan-12@mail.ru

Bakhyt Altynbassov - Candidate of Legal Sciences, doctor PhD, Vice-Rector for Strategic Development and Internationalisation, Khalel Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4142-4315>

E-mail: b.altynbassov@asu.edu.kz

Информация об авторе:

Ардак Абдрахманова – **основной автор**, старший преподаватель-исследователь кафедры «Право и международные отношения», докторант Казахстанско-Американского свободного университета, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан.

E-mail: abdrahmanova_75ardak@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9242-1117>

Айман Муталыпова – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Права и международных отношений Казахстанско-Американского свободного университета, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4154-734X>

E-mail: ojan-12@mail.ru

Бахыт Алтынбасов – PhD, кандидат юридических наук, Проректор по стратегическому развитию и интернационализации, Атырауский университет имени Халела Досмұхамедова, г. Атырау, Республика Казахстан.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4142-4315>

E-mail: b.altynbassov@asu.edu.kz

Автор туралы ақпарат:

Ардак Абдрахманова - **негізгі автор**, Қазақстан-Американдық Еркін университетінің докторанты, «Құқық және халықаралық қатынастар» кафедрасының аға оқытушы-зерттеушісі, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы.

E-mail: abdrahmanova_75ardak@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9242-1117>

Айман Муталыпова – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Американдық еркін университетінің Құқық және халықаралық қатынастар кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4154-734X>

E-mail: ojan-12@mail.ru

Бахыт Алтынбасов – PhD докторы, заң ғылымдарының кандидаты, Халел Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің стратегиялық даму және интернационалдыру жөніндегі проректор, Атырау қ., Қазақстан Республикасы.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4142-4315>

E-mail: b.altynbassov@asu.edu.kz